

20. Костецький І. З приводу 25-ої річниці смерті Євшана / І.Костецький // Хорс. – 1946. – № 1. – С. 158 – 159.
21. Кревецький І. Українська літературна критика / І. Кревецький // Нова зоря. – Л., 21 квітня 1929. – С. 6 – 7.
22. Могилянський М. М. Євшан / М. Могилянський // Книгар. – К., 1919. – Ч. 28. – С. 1952.
23. Мухіна Г. Естетика Миколи Євшана / Г. Мухіна // Сучасність 1984. – № 4. – С. 24 – 33.
24. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999 – 446 с.
25. Романенчук Б. Михайло Тершаковець і Володимир Дорошенко – визначні дослідники української літератури / Б. Романенчук // Записки НТШ. – Т. 195. – 1982. – 256 с.
26. Холодний М. Микола Євшан / М. Холодний // Кур'єр Кривбасу. – 1994. – № 5 – 6. – С. 13 – 18.
27. Шумило Н. Під знаком національної самобутності / Наталія Шумило. – К. : «Задруга», 2003. – 354 с.
28. Юсип Д. І святий спалах серця. Вогонь світлодара / Д. Юсип. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 95 – 105.
29. Юсип Д. Микола Євшан / Д. Юсип. – Вінниця : Південний Буг, 1994. – 60 с.

УДК 821

Наталія ТЕМНЮК

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ТЕКСТУ: ОБ'ЄКТИВНІ Й СУБ'ЄКТИВНІ НАЧАЛА

У статті досліджується питання динаміки розвитку тексту, його об'єктивні й суб'єктивні начала. Проблема об'єктивності й суб'єктивності у текстових структурах не є новою у сфері досліджень, однак і досі залишається недостатньо вивченою в українській науці.

Ключові слова: *текст, об'єктивність, суб'єктивність, текстова структура, динаміка, система.*

The article is devoted to the dynamics of the question of the development of the text: the objective and subjective origins. The problem of objectivity and subjectivity in textual structures is not new in the research, but in the Ukrainian humanitarian science the problem is not thoroughly investigated.

Keywords: *text, objectivity, subjectivity, textual structure, dynamics, system.*

Місце і роль об'єктивно-суб'єктивних ідей в системі тексту репрезентується як важлива теоретична подія, що ініціює трансформацію філософської парадигми сьогодення. Дослідження цієї проблематики

щодо динаміки розвитку тексту є актуальним, оскільки в сучасній українській науці аналіз сутності тексту, історії розвитку та наслідків перебувають у стані становлення.

Результати спостережень про феномен тексту з боку науковців дають змогу повніше з'ясувати внутрішню будову й структурну конфігурацію текстової структури. Вони мають істотне значення для досліджень у галузі новітніх моделей суспільно-лінгвістичних потенцій суспільного життя і культури, об'єкт, проблематика, мета і завдання яких ще й досі перебувають у стадії формування. Тому осмислення ролі і місця сутнісних рис тексту, його об'єктивних й суб'єктивних начал є необхідним та доцільним для розуміння самої динаміки розвитку тексту.

Предметом дослідження є формування сутнісних рис організації та розвитку тексту. Об'єкт дослідження – проблема об'єктивних й суб'єктивних начал у тексті.

Слід наголосити: функціональний підхід до ресурсів тексту, висунутий на перший план, зумовив актуалізацію низки проблем, які в рамках структурно-системного чи текстологічного аналізу не могли бути поставлені або не отримували задовільного розв'язання.

Мета цієї статті полягає у спробі розкрити динаміку розвитку тексту, його об'єктивні й суб'єктивні начала. Досі нема системного дослідження статусу тексту в українській науці. Це зумовлено тим, що текст, власне, став об'єктом вивчення тільки у ХХ столітті. Щоправда, в українській і зарубіжній науці є приклади глибокого та плідного аналізу проблем, пов'язаних із системою ідей об'єктивного й суб'єктивного. Але недостатній рівень наукового осмислення проблематики тексту як найсуттєвішого здобутку культури дає змогу говорити про необхідність його комплексного дослідження.

У сучасній філософській думці поняття «текст» набуло винятково важливого й широкого значення. Цим словом може бути поіменована практично кожна річ, яка потрапляє у сферу уваги сучасного мислителя. Власне, уявлення про текстуальність будь-якої речі і розуміння всього світу як мегатексту має давню традицію, що сходить принаймні до середньовічної концепції «двох Книг»: Книги Святого Письма і великої Книги Природи, які Бог дав людині. Ці два Одкровення – натуральне і безпосереднє – звісно ж, нерівнозначні й неоднорідні, але тлумачення обидвох веде нас шляхом богопізнання, вони доповнюють і підтримують один одного. Сучасна людина, заражена постмодернізмом, нічого вже не шукає, вона розуміє тлумачення тексту формально так само, як і середньовічний або гуманістичний мислитель: якщо йде в нескінченність ланцюжок коментарів, глосаріїв і посилань, але для неї це – не нескінченне поглиблення в невимовну таємницю богопізнання, а

самодостатня (і тому – безглузда) нескінченність гри. Буття, доступне розумінню, є мовою. Тому йдеться не тільки про мову мистецтва, а й про мову природи, та й взагалі про мову, якою висловлюються речі. Так, мов багато, і кожна з них відкриває якийсь шлях, на якому, за вдумливого і невідступного проходження, можливо зустрітися зі звісткою буття. Але феномен тексту, витканого в природній мові, словесного й особливо письмового тексту як об'єкта дослідження дає змогу набагато глибше проникнути у внутрішнє життя текстової реальності, відчутти й описати ті сили внутрішньої напруженості, які породжують цей текст.

Що стосується письмового аналізу текстуальності, то виникає ситуація, коли сам текст дослідження може бути помисленим як власний об'єкт, і сама мова дослідження. Така постановка себе самого в позицію власного об'єкта, застосування своїх положень і висновків до цих самих положень і висновків становить необхідну умову будь-якого філософування. При цьому наївним було б, звичайно, чекати, що вже в силу застосування гомогенного інструмента дослідження словесна творчість вмиг стає прозорою, – саме про такий технологічний підхід не може йти мова. Досягається, насправді, протилежне: роздвоюючись всередині тексту, розсуваючи собою текст і відбиваючи один одного, мова-суб'єкт і мова-об'єкт виявляють в собі нескінченну анфіладу віддзеркалень. Взагалі така філософія, або її початкове завдання – робити речі більш ускладненими.

Якщо уточнити зміст і значення цієї двоєдності мови дослідження і мови-об'єкта, то слід згадати про «дегуманізацію мистецтва», як її визначає Х. Ортега-і-Гассет. Це не просто негативний рух відмови від виразу «споконвічних, первісних почуттів, які моментально і беззастережно полонять серце доброго буржуа», але, крім цього, ствердний момент звернення мистецтва до власної суті [11, 13]. Не відображення об'єктивної реальності, а розкриття художнього бачення цієї реальності стає справою мистецтва, і не споглядання буржуа, а творчість художника, робить його не тільки автором, але й адресатом твору. Саме в проясненні власної суті складається позитивний момент такого замикання мистецтва на самому собі, адже найкращий спосіб сказати щось про музику – це написати про неї музику (таку музику про музику пише, наприклад, за його власним визнанням, Юрій Ханін). Єдиний адекватний спосіб сказати що-небудь, по суті, про поезію – це поетичний текст, орієнтований на себе. Так само, як живопис не зводиться до ліній, форм і кольору, а музика – до звуків, які є засобами вираження чогось, що стоїть за цими лініями та кольорами, за звуками й ритмом, чогось, що і є живописом, і музикою у власному розумінні цих слів, точно так само й текст не зводиться до графіки листа й акустики голосу.

М. Бахтін визначає «висловлювання» як одиницю мови, розуміючи його як певний цілісний носій цілісного сенсу. Висловлювання можуть бути дуже короткими – одним словом, або можуть бути дуже великими – цілою книгою, важливо, що несуть вони деякий закінчений сенс, відповідь на певне питання («те, що жодне питання не відповідає, позбавлене будь-якого сенсу» [3, 54]). Однак очевидно, що текст як такий має набагато складнішу природу. Він складається з висловлювань, але не зводиться до їхньої суми, він сам загалом є висловлюванням, але не зводиться до цієї ролі, до своєї комунікативної та інформативної функції. У промові завжди звучить не тільки більше, ніж мовець повинен сказати (очевидна інформаційна надмірність мови), і не тільки більше, ніж він хоче сказати, але і більше, ніж слухач здатний чітко й усвідомлено вловити, більше, ніж він здатний запитати. Про хороший вірш ніхто не скаже, відкладаючи книгу набік: «Я вже знаю його». Навпаки: чим краще я його впізнаю, чим глибше розумію..., тим більше може сказати мені посправжньому гарний вірш. Причому це повною мірою належить до будь-якого тексту, не тільки до віршів. Ця глибина часом зовсім несподівано виявляється у мовній події здавалося б зовсім чужих поезій. Ці двері в небо можуть відкритися перед нами всюди, де присутня мова. Однак зрозуміло, що нас цікавлять, власне, тексти художні – в широкому сенсі, в тому сенсі, що практично будь-який текст може бути побачений як текст художній, котрий розкриває нам згадані двері.

Будь-які творчі прояви, характерні сучасності, ведуть до деякого єдиного субстрату. На певному етапі довільність творчих напрямів і мистецьких жанрів виказує і досвід їхньої саморепрезентації. Поняття «текст» стало достатньо символічним. Цим терміном іменують усі види словесної творчості (белетристика, публіцистика, наукові праці тощо), а також живопис (адже полотна «пишуться») і навіть архітектура, хореографія, зрештою, все, що завгодно, у чому можна віднайти значення. Наша епоха – доба тотального тексту. І як наслідок – апофеоз герменевтики. І немає принципового значення – наявність тексту і, відповідно, потреба у тлумаченні породжує герменевтику; чи навпаки – уміння тлумачити принагідно породжує все нові і нові тексти.

Світ речей змінюється світом символів. Інформація стає засобом виробництва; інформація – це, зрештою, і його кінцева мета. Пошук, збереження, опрацювання, застосування інформації – ось цикл сучасного соціального перебігу. Визначеність обігу інформації у сучасному соціальному житті є особливим (хоч, можливо, і мимовільним) наголошенням на ролі особистості. Адже будь-яка інформація, будь-який текст втрачає найменший сенс за відсутності суб'єкта. Фактично мисленнєві здатності людини (замовлення організації тексту, розуміння, й

інтерпретації, утворення та розгортання символів) набувають визначального значення у сучасному соціокультурному процесі.

Аксіологічного навантаження текст як такий не несе. Феноменологічна нейтральність тексту проявляється в його поверховій інтерпретації. Екзистенціально-психологічне тлумачення вираження тексту (перехід від існування до буття) через його «переживання» здійснюється за допомогою акту особистісної рефлексії. Розуміння тексту – особистісно рефлексивний акт тлумачення його об'єктивного сенсу як визначального для структури (форми та змісту) текстових структур та значущого для буття особистості.

Текст виступає не тільки як об'єкт, але й як важлива детермінанта розуміння. Кожний тип тексту, або його парадигма, задає певні можливості читання, пропонує шляхи осмислення, обмежуючи релятивність розуміння, його залежність від ситуації. Передбачають такі фактори розуміння тексту: об'єктивні – це форма пред'явлення, кількість інформації, рівень її складності; суб'єктивні – мотиваційна сфера особистості, її індивідуально-типологічні особливості, стани; специфіка мисленнєвої діяльності (зокрема, інформаційний компонент – наявність знань, досвід суб'єкта; операційний – здатність використовувати свої знання; стратегії опрацювання інформації). На основі аналізу наукових джерел виокремлено основні критерії розуміння тексту – повнота, глибина, обсяг інформації, виділення смислоутворювальних положень, сформованості прийомів діалогічної взаємодії з твором (наявність діалогічних реакцій читача, формулювання гіпотез щодо подальшого розвитку сюжету, узагальнення нового смислу в процесі висловлювання основної думки тексту).

Текст завжди має зовнішні межі, його «взято в рамку» – байдуже, чи така рамка наочно існує в самому тексті (у вигляді, наприклад, позначок початку та закінчення письмового тексту), або домислюється стосовно певного відрізка мовного досвіду так, що цей відрізок виявляється виокремленим як цілісний текст-повідомлення (наприклад, обмін репліками усвідомлюється як «розмова», що виокремлює її як комунікативне ціле з континуального потоку мовних виразів). Усвідомивши певний текст як ціле, виникає тим самим прагнення зрозуміти його як ціле. «Ціле» може бути надзвичайно складним і багатозаровим; пошук «цілісності» аж ніяк не слід розуміти в тому сенсі, що ми шукаємо абсолютної інтеграції всіх компонентів тексту в якусь єдину й послідовну значеннєву побудову. Ідея цілісності, що виростає на цьому ґрунті, виявляється ось у чому: хоч би якими різноманітними й різнорідними були смисли, що виникають у нашій думці, вони усвідомлюються як такі, що цілком стосуються певного тексту, а отже – за

всієї суперечливості – такі, що мають якийсь стосунок до себе в рамках цього тексту.

Поняття тексту є сьогодні, певна річ, одним із найчастіше вживаних у науках гуманітарного циклу. Проте за всього розмаїття аспектів і підходів аналізу вимальовується певна загальна презумпція: мова передує текстові, текст породжується мовою. Із цією презумпцією пов'язане уявлення про мову як систему, що здатна породжувати й множити нескінченну кількість текстів. Наприклад, засновник данської глосематики Л. Єльмслев визначав текст як усе, що було, є й буде сказано певною мовою. Із цього випливає, що мова мислиться як панхронна й замкнена система, а текст – таким, що постійно нарощується на часову вісь. Текстуальна природа будь-якого мовного повідомлення висунулася на передній план теорією тексту 1970-х років [1, 42].

Під іншим кутом зору текст мислиться як обмежене, замкнене на себе скінченне утворення. Однією із головних його ознак є наявність іманентної структури, що тягне за собою вагомість категорії межі. Починаючи з праць М. Бахтіна, культурні акти розглядаються у термінах постійної взаємодії, культурного діалогу. Коли ми усвідомлюємо повідомлення як «текст», це начебто накладає герметичну рамку на весь смисловий матеріал, що є вмістом цього повідомлення й просочує його. Хоч би яким різноманітним і нескінченно змістовним був цей матеріал, він виявляється «замкненим» у рамці того, що нами усвідомлюється як «текст». Якщо в першому випадку істотною ознакою тексту є його тяглість у природному часі, то в другому текст або тяжіє до «панхронності» (наприклад, іконічні тексти живопису й скульптури), або ж утворює свій особливий внутрішній час. Адже тексти – це не енциклопедичні й не лінгвістичні системи; тексти звужують безмежні або невизначені можливості системи мови й утворюють закритий універсум. Епос Гомера, наприклад, безумовно відкритий для інтерпретацій, але з цих текстів жодним чином неможливо висувати теорему Ферма або повну фільмографію О. Довженка.

Будь-який текст невідривно пов'язаний із історико-соціальною хронологією й, безперечно, належить тій добі, прямим або непрямим відображенням якої він є. Статика текстової конструкції сконцентрована в слові й виявляється в тенденції сприймати надсловесні одиниці (фразу, строфу, розділ, зрештою – весь текст) як слово. Це та тенденція, яку мав на увазі О. Потебня, визначаючи художній текст як велике слово. Де ж лежить межа між статикою та динамікою значень? Динамічне значення відкриває в кожному слові його залежність від контексту. Якщо в статичному аспекті ціле складається з часток, то в динамічному воно поділяється на частини. У першому випадку ми руха-

ємося від слова до надсловесної єдності, в другому – навпаки, від цієї єдності до слова.

Чим старіший текст, тим він інформативніший, бо зберігає в собі інформацію про минулі потенційні його сприйняття. А тому ми можемо сказати, що знаємо про «Слово о полку Ігоревім» більше, ніж сучасники цієї пам'ятки, оскільки вона тепер зберігає всі культурні рівні її прочитання, її огортає величезна кількість коментарів. Проте, як слушно зазначає засновник феноменологічної естетики Р. Інгарден, ми не відтворюємо незрозумілі місця тексту зі знання реальності, а навпаки, відтворюємо минулу реальність із тієї інформації про неї, яку зберігає текст.

Культура загалом може розглядатися як текст. Проте надзвичайно важливо підкреслити, що це складно влаштований текст, який розпадається на ієрархію текстів у текстах, і такий, що утворює складне переплетення текстів. Оскільки саме слово «текст» вбирає в себе етимологію переплетення, можна сказати, що таким тлумаченням ми повертаємо поняттю текст його вихідне значення.

Скажімо, словесний текст немовби «переливається» у життєву поведінку того, хто його сприймає, стаючи фактом культури почуттів і вчинків людей, навіть тих, чиє життя лежить за межами мистецтва. З іншого боку, він виливається у синкретичну єдність культури, стаючи словесним елементом її цілого – того культурного світу (тексту), до якого належать також пам'ятки архітектури, живопису, музики, усіх форм людської праці й обжитого людиною простору, а минуле та теперішнє зливаються у суцільності пам'яті.

Текст – це не естетичний продукт, а знакова діяльність, це не структура, а структуротворчий процес, це не пасивний об'єкт, а робота і гра, це не сукупність замкнених у собі знаків, що наділені смислом, який можна відродити, а простір, де прокреслені лінії смислових зсувів. Рівнем тексту є не значення, а означник у семіотичному й психоаналітичному значенні цього поняття. Текст виходить за межі традиційного літературного твору. Наприклад, як зазначає Барт, можна говорити про «текст життя» [2, 82].

Різні (в граничному випадку суперечливі) інтерпретації тексту можуть бути однаково істинні, а отже об'єктивні. Очевидно, справа в тому, що смисл певної інтерпретації залежить від наявності або відсутності взаємодії буттєвих горизонтів інтерпретатора й автора. Істинне розуміння тексту означає розуміння його таким, який він є в його бутті.

Звернімося ще раз до ідей М. Бахтіна, що здобули загальне визнання. Текст – це будь-який зв'язний знаковий комплекс. Він передбачає загальнозрозумілу систему знаків (хоча й містить моменти, позбавлені знаковості). Кожний текст є індивідуальний, знаково неповторний, має суб'єкта, автора.

Проте не менш значущою є проблема другого суб'єкта (адресата), що сприймає, коментує, оцінює, заперечує тощо. Утім у певних межах текстуальний аналіз може відволікатися від авторства, бо текст (як своєрідна монада) віддзеркалює всі тексти певної смислової царини. Будь-яка система знаків і текст передбачає переклад на інші знакові системи (інші мови). Дослідження й розуміння тексту – це запитання й бесіда, тобто діалог.

Рамки поняття «митець», «письменник» з такою ж частотністю звужуються, розширюються залежно від тенденцій літературно-мистецького процесу, але неминує все «обертається» навколо категорій «автор» і «текст», що досить об'єктивно, адже мається на увазі не лише психофізіологічний суб'єкт, а і його творчий потенціал, реалізований у витворі мистецтва, тобто «суб'єкт плюс текст», або ж «людина і її твір». Автор у рецепції дослідників то «втручається» у текст у внутрішніх та зовнішніх проявах, впливає на художність, то «вмирає». (Р. Барт, М. Фуко). Крім того, трактування художнього тексту без його особи віддаляє аналітика від розуміння власне художності, замінюючи її поняттям «письма», а автора, відповідно, – «функції».

Продовжуючи думку щодо динаміки розвитку тексту, слід визначити науково-теоретичні засади термінів суб'єктивізм та об'єктивізм. У філософській енциклопедії подано:

Суб'єктивізм, -у, ч. Ідеалістичний напрям у філософії, який заперечує існування об'єктивної реальності як джерела відчуттів і твердить, що реальний світ існує тільки в людській свідомості [5, 180].

Об'єктивізм, -у, ч. 1. Основний принцип у матеріалістичній теорії пізнання, за яким визнається існування об'єкта, об'єктивної дійсності як джерела відчуттів; прот. суб'єктивізм. 2. Принцип тлумачення явищ суспільного життя, який обмежується констатуванням наявності певних суспільних процесів без аналізу їхніх причин [5, 156].

У філософських науках суб'єктивізм представлений як філософський погляд, згідно з яким предмет (об'єкт) пізнання залежить від способів і умов його спостереження суб'єктом, який пізнає. Під суб'єктивізмом розуміється такий інтелектуальний погляд на соціальний світ, який припускає можливість безпосереднього пізнання одним індивідом досвіду іншого, та згідно з яким цей спосіб є адекватною формою пізнання соціального світу.

Об'єктивізм – така інтелектуальна орієнтація, яка конструює об'єктивні відносини, що структурують людські практики та репрезентації. Його передумовою є розрив із безпосереднім досвідом та намагання встановити структуру й принципи, які, будучи невловимими в будь-якому безпосередньому сприйнятті, є все-таки базою, на яку цей досвід сприйняття спирається.

Отже, об'єктивізм – це прагнення до оцінки речей, осіб і подій на основі точного вивчення, незалежно від особистих бажань та упереджених думок. З іншого боку, суб'єктивізм – це суб'єктивне, упереджене бачення реальності, що утворюється під впливом традицій, упереджених думок, бажань, інтересів.

Щодо літератури, то в цьому випадку слід говорити в основному про суб'єктивізм, так як у художніх творах позиція автора завжди присутня і проявляється у виборі теми, часу, місця, персонажів, стилю і засобів передачі змісту та ідей. У художній літературі час також слід розглядати як поняття суб'єктивне, позаяк часовий простір існування персонажу залежить від вибору та інтерпретації автора. Перебіг часу є суб'єктивним для кожної особи. З одного боку, час сприймається персонажем всередині уявної реальності художнього твору, а з іншого – читачами назовні.

В основному ступінь суб'єктивності/об'єктивності визначається стилем або скоріше жанром тексту. Об'єктивність найбільше проявляється у ділових документах, хронологічних даних та автобіографіях; її присутність менше помітна в історичних романах, прозаїчних творах. Суб'єктивізм найбільше вживається на рівні роздумів у ліричних поезіях, на рівні уяви в романах та на рівні фантастичного вимислу в казках та пригодницьких романах і т. д.

Саме психологічна та лінгвістична спрямованість літературознавства у ХХ ст. порушили унітарність суб'єктивності, що спричинилося до зміни категорії «автор». Уже в класичному психоаналізі динамічна диференційована модель людської психіки (Я, Воно, Над-Я) засвідчує нове, плюралізоване розуміння суб'єктивності, що не зводиться до свідомої та цілісної позиції автора. Хоча психоаналіз зберігає настанову на пояснення творчості через творця, психічна єдність останнього підлягає поділу на окремі різноспрямовані інстанції. Ж. Лакан вказує, що З. Фройд відкрив нову перспективу вивчення суб'єктивності, – перспективу, в якій «стає очевидним, що суб'єкт з індивідом не збігається» [9, 34]. Психоаналіз поступово утверджує не лише множинну сутність суб'єктивності, але й децентрацію «Я». К. Юнга не дивує, що людина може мати дві особистості (персона), оскільки все несвідоме проектується і персоніфікується. У його аналітичній психології не «я», а «самість» є центром психічної ідентичності. Пізніше структурний психоаналіз наголосив на тому, що «несвідоме – це не просто внутрішня сфера сліпих імпульсів, а експресивний аспект суб'єктивності (хоча й відчужений від «єго»)» [14, 12].

Дослідження динаміки розвитку тексту, його об'єктивних й суб'єктивних начал дає змогу розкрити знакову природу текстових структур. Текст породжується як цілісне утворення і втілює не лише образ пошукової діяльності індивіда, але й досвід, який набувається у

найрізноманітніших життєво-суспільних ситуаціях, тобто в контексті конкретних історичних умов.

Процес безпосереднього породження тексту у звичному значенні задовольняють слова вже давно виокремлені у самостійний вид діяльності з внутрішніми мотивами і цілями комунікативно-пізнавального плану, що реалізуються у рамках знакового спілкування. Текст як ієрархія змістовно-сміслових блоків реконструює й відтворює орієнтовну фазу тієї діяльності, що безпосередньо йому передуює. Отже, про текст йде мова вже не як про штучні утворення, що покликаний слугувати механічним засобом передачі інформації, але і як про, принаймні, дворівневий процес орієнтації.

Текст – це первинна даність всього гуманітарно-філософського мислення. Він є тією безпосередньою дійсністю, з якої й виходять мислення, корпус гуманітарних дисциплін такого феномена.

Література

1. Антонов А. В. Сприймання та розуміння тексту / А. В. Антонов. – К. : Знання, 1977. – 48 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М., 1989. – 388 с.
3. Бахтин М. М. К эстетике слова / М. М. Бахтин. – М. : Наука, 1974. – 539 с.
4. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу / М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л., 1996. – С. 318 – 322.
5. Великий тлумачний словник. – К., 2000. – 237 с.
6. Гундорова Т. Методологічний тиск / Тамара Гундорова // Критика. – 2002. – Ч. 62. – С. 14 – 17.
7. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В.Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : В-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 503 с.
8. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. Колегаева. – Одесса, 1991. – 22 с.
9. Лакан Ж. Психология и метапсихология / Ж. Лакан // Зарубежный психоанализ. – СПб., 2001. – С. 34.
10. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман. – Ленинград : Просвещение, 1972. – 272 с.
11. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М., 1991. – 168 с.
12. Смілянська В.Л. "Святим огненным словом..." Тарас Шевченко: поетика / В.Л.Смілянська. – К. : Дніпро, 1990. – 290 с.
13. Фізер І. Чи така смерть автора? (Ретроспективний погляд на тему, що не хоче зникнути) / І. Фізер // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 50 – 55.
14. Юнг К. Г. Синтетический, или конструктивный метод / К. Г. Юнг // Аналитическая психология и психотерапия. – СПб : Питер, 2001. – С. 51 – 136.